

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

İSLÂM TETKİKLERİ DERGİSİ

(REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES)

Kurucusu :
Ord. Prof. Dr. Z.V. Togan

Müdür — Editor
Prof. Dr. Bekir KÜTÜKOĞLU

CİLD — VOLUME : VIII
CÜZ — PARTS : 1-4
1984

Edebiyat Fakültesi Basımevi
İSTANBUL — 1984

Carl Brockelmann
(1868-1956)

Brockelmann'ın hayatı, bir çok bakımlardan ders teşkil eden ve gerçekten de örnek alınıp izinden yürünebilecek taraflara sahiptir. Adı tamâmen bir ilmi kucaklamış, ilme malolmuş büyük âlimlerden biriydi.

Bir müslüman kimse bakımından Brockelmann, sadece bir konuşma dili olarak kalmayıp aynı zamanda bir yazı dili (edebiyat dili) olarak da gelişen arapça ile kaleme alınmış ilk örneklerinden itibaren verilmiş bütün arapça edebî mahsullerin tam bir listesi mânasına da gelmektedir. Dr. Fuat Sezgin'in meydana getirdiği *Geschichte des Arabischen Schrifttums* adlı eserin arapça yazılı edebiyat «üzerine telif edilmiş asrın en büyük çalışması olduğu düşünülmüş ve buna dayanılarak müellifine «Faysal Armağanı» verilmiştir. Halbuki onun gerçekleştirdiği bu son çalışma, Brockelmann'ın başlattığı işi, bazı ilmi yenilikler ilâvesiyle devam ettirmek ve bu müteveffa âlimin ziyâret edip görme imkânı bulamadığı bazı kütüphaneleri gezip taramak sûretiyle tamamlamaktan oluşmaktadır. Böylesine bir eseri ilk defa yazıp neşretmekle Brockelmann, nice büyük ve daha çok sayıda armağana lâyük görülmeli değil miydi suâlini sorabiliriz.

Şurası da var ki Brockelmann, sadece ve münhasıran Arap edebiyatının değil, daha bir çok ilmi disiplinin, yani Türkoloji, bütün Sâmi kökenli dillerin mukayeseli grameri, Süryân edebiyatı gibi daha bir çok ilim alanının da «hizmetkârı» olmuştur. Sâhip olduğu ilmi tevâzû kadar, ilme yönelik hayatıyla da kendisi, izinden yürünebilecek bir örnek sayılmaktadır.

Daha hayattayken en büyük oryantalistlerden birisi olarak ve âlim kişiliği ile ilim âleminde nâm salmasına rağmen *Who's Who*'lar, çağımızın ileri gelen büyük adamlarını tanıtan diğer biyografik eserlerden hiçbirisi, kendisinden iki satırla dahi olsa bahsetmemektedirler; bu acı gerçek sadece dış ülkeler için değil, aynı zamanda kendisinin doğup yetiştiği bir ülke olan Almanya için de söz konusudur. Zîra tevâzû nedir bunu bilen ve kendi kendisinin reklamını yapmaktan nefret eden bir şahsiyete

sahipti. Brockelmann İslam ilim ve kültür mîrasına büyük hizmetleri dokunmuş bir kimse olması gerçeği karşısında şimdi müslümanlara düşen vazife, onun bu gayretlerini hatırlamak, kadr ü kıymetini bilmek ve şükran hislerini, arkasından da olsa itiraf etmek olmalıdır. İşte tamâmen bu hisler çerçevesinde kalarak, bu kısa ve küçük yazımla ilim âlemine onun gerçekleştirdiği işlerin sadece bir kısmını tanıtip kaleme almama müsade edilmesini rica ediyorum.

Hayatı

C. Brockelmann 17 Eylül 1868 de dünyaya gelmiş ve 6 Mayıs 1956'da 88 yaşında olduğu halde hayata gözlerini yummuştur; son demlerine kadar ilmî çalışmalarını sürdürmüş bir kimsedir. Kendisi bir kısım eserlerini aynı zamanda müstear ad kullanarak da yayınlamıştır ki bunların seviyesi günümüzde bile aşılammış bulunuyor. Doğum yeri Kuzey Almanya'da Hamburg'un kuzey-doğusuna isâbet eden bölgedeki Rostock şehridir. Babası, bu büyük şehirde iş tutmuş ileri gelen ticâret adamlarındandı. Annesi, edebî zevk sahibiydi; oğlunu Alman edebiyatını tanıyıp değerlendirmesini yapacak şekilde yetiştirmiştir. Okul sıralarından itibaren o, yabancı dilleri öğrenme yönünde özel bir kabiliyet ve istidat olduğunu göstermiştir ki öğretmenleri bundan yararlanarak kendisine Alman dilinin ağız farklılıklarını öğrenmesi konusunda bir hırs ve tehâlük aşılabilmişlerdir; böylece bu yönelişini kendisi, sâmi diller, türkçe v.s.'ye de tatbik edebilmiştir. Genç bir öğrenci sıfatıyla o, bir Hıristiyan misyoneri olmak istemiş ve bu konu ile ilgili sağlam bir öğrenim görmek üzere İbrân dili öğreten bir okula devam etmiş ve imtihanlarda fevkalade büyük bir başarı elde etmiştir. Okulda Ârâm ve Süryân dillerini de öğrenmiştir; 20 yaşında Rostock üniversitesine girdiğinde doğu dilleri yanında eski yunanca ve latince öğrenimi de görmüştür. Profesör Friedrich Philippi yanında arapça ve habeşçe tahsil etmiş ve bu hocası kendisini Sâmi dillerin mukayeseli gramerine de başlatıp öğrenmesini sağlamıştır. Bundan sonra kendisini, habeş dili üzerindeki öğrenimini sürdürmek üzere Breslau Üniversitesine girmiş görmekteyiz. Türkçeye tek başına başlamıştır. Alman öğrenciler tahsillerini kaideten bir tek üniversitede tamamlamazlar. Buna göre Rostock ve Breslau Üniversitelerinden sonra Brockelmann'ı 1888 yılında Strassburg Üniversitesinde Nöldeke'nin yanında öğrenci olarak görürüz. Burada o, Hübschmann'ın yanında ermenice ve sanskritçe öğrenimi görmüştür. Kendisi Mısır antikitesi ile de meşgul olmuştur. Ayrıca Kuzey ve Güney Afrika dilleri ile alâkalanmıştır. Kitâbe çözüp okumak da onun ayrıca tehâlük gösterdiği alanlardan biri olmuştur. 1889

yılında Nöldeke, Tabarî ve İbn'ül-Esir'in telif ettiği «*Tarih*» kitaplarında bir intihal olup olmadığını araştırmak üzere bir ödül ortaya koymuş ve Brockelmann bu konu ile meşgul olmuştur; gerçekten de bu çalışması, 1890 yılında tamamlayıp sonunda elde ettiği doktora tez konusunu teşkil etmiştir.

İlmî çalışmalarında bu şekil bir hedefe varması üzerine bir protestan okulunda öğretmen (maître) olmuş ve Arap dili üzerindeki çalışmalarını sürdürerek Lebîd'in divanının neşri ve almancaya tercümesi çalışmalarını sürdürerek Lebîd'in divanının neşri ve almancaya tercümesi çalışmalarına katılmıştır. 1893 yılında Breslau Üniversitesinde kadrosuz doçent (Privat dozent, Associate Professor) olarak vazife görmüş ve Üniversite'de kadrolu profesör olabilmek için tez konusu olarak İbn'ül-Cevzî'yi seçmiştir. Bunu müteakip Süryân dilinin hacımlı bir lügatını hazırlamış ve bunda kelimelerin latince karşılıklarını da vermiştir. Bu çalışması kendisine büyük bir ün sağlamıştır. Bundan sonra İbn Sa'd'ın «*Tabakat*» adlı eserinin neşri çalışmalarına katılmış ve bu işle ilgili olarak, henüz mikروفilm ve fotokopi tekniğinin bulunmadığı bir devirde, Londra ve İstanbul'daki elyazmalarını tetkik etmek üzere bu şehirlere seyahat etmiştir. Böylece o, «hanımlar»la ilgili biyografik bilgiler veren aynı eserin 9. cildini yayınlamaya muvaffak olmuştur. İstanbul'da İbn Sa'd'dan başka konularla da iştigal etmiştir; İbn Kutayba'nın *Uyun'ul-Ahbâr*'ı bunlardan biridir. 1896 da Breslau şehrine dönmüş ve kendisinin hazırladığı İbn Sa'd'ın bu 9. cildi, Berlin Akademisi tarafından 1904'de neşredilmiştir ki İbn Kutayba'nın mezkûr eserini yayınlayacak bir müessesese bulabilmek için güçlüklerle karşılaşmıştır. Sonunda temas kura bildiği bir yayıncı ona, herkesin alâkadâr olabileceği ayrı bir eser hazırlaması şartı ile bunu neşredebileceğini vâdetmesi üzerine, esâsen telif etme fikrini taşıdığı *Geschichte des Arabischen Literatur* (GAL) adlı bir kitap hazırlamayı ona mukabil teklif olarak ileri sürmüş ve bu, yayınevi tarafından kabûl edilmiştir. Bunu gerçekleştirebilmek üzere bütün mesâisini bu işe hasr ü tahsis etmiş ve herkesi şaşkırtan bir süratle bu eserin I. cildini 1897 yılında neşretmeye muvaffak olabilmiş ve ertesi yıl II. cilt yayınlanmıştır. İşte bu iki cilt, eserin ilk yarısıdır. İkinci yarı, 1903'de bitirilip okuyuculara sunulmuştur. Sonraki bütün hayatı boyunca bu eserin şahsî nüshaları üzerine, ilâve ve düzeltmelerini kaydetmek suretiyle 35 yıl sonra, geniş bir *Supplement* meydana getirip bunu yayınlamıştır. 1900 yılında Berlin Üniversitesinin daveti üzerine Fas (Mağrib) arapça ağzını bu üniversitede, yanına Rabat'lı bir müslüman bilgin asistan olarak verilmek suretiyle tedris etmeye koyulmuştur. Fakat aynı yıl, Erlangen Üniversitesi tarafından kendisine profesörlük tevcih edil-

miş ve Berlin'den ayrılmıştır; sonra âniden Breslau'ya geçmiştir. Daha sonra burada geniş halk kitlelerine hitap eden Arap Edebiyatı ve Doğu Hıristiyanlarının edebiyatına dair eserlerini kaleme almıştır. Müteâkiben Königsberg Üniversitesinden bir dâvet almış ve bu şehirde kendisinin de pek sevdiği *Grundriss* adlı Samî dillerin mukayeseli gramerine dair eserini telif etmiş ve 1907'de yayınlanmıştır. O bu eserinde, sâdece sarf ve nahve dair gramer farklılıklarını ve özelliklerini değil, aynı zamanda ele aldığı dillerin telâffuz farklılıklarını da göstermeye çalışmaktaydı. Bu kitabının gözden geçirilmiş bir yayınına, Suriye'deki *Râs Şamra* kitâbelerinin yazıldığı dil olan Ugâr dilini de katmayı çok istiyordu ki bu arzusunu gerçekleştirmeden ölmüştür. 1909 yılında Halle Üniversitesi kendisini dâvet ettikten sonra, evlendiği zevcesinin Königsberg'in soğuk iklimine tahammül edememesi sebebiyle aynı yıl şehirden ayrılmış ve Halle'ye geçip yerleşmiştir. Bu şehirde Alman Müsteşrikleri Cemiyeti (Deutsche Morgenlondische Gesehcharft)'nin bir kütüphanesi bulunuyordu; her halde burayı seçişinin asıl sebebi bu olsa gerektir. İşte bu şehirde Süryân dili lügati üzerinde, evvelce başlattığı çalışmaları sürdürmüştür. Kendisi İstanbul'da bulunuyorken Kaşgarlı Mahmud'un *Divân Lügât'it-Türk* adlı eseri neşredilmiştir. Buna dayanarak artık o, bu eser üzerinde çalışacak vakit bulabilmiş ve Türkistan'da konuşulan türkçe ile bunun bütün lehçeleri üzerinde mukayeseli bir etüd gerçekleştirmiştir. Hazırladığı eser macarca türkçeye akraba bir dil olduğundan Macar Akademisi tarafından 1928 senesinde yayınlanmıştır. Daha sonra 1951-54 yıllarında Doğu Türkistan'ın yazı dili üzerine bir gramer hazırlamıştır. 1920-21 yılına kadar Halle'de kalmış ve süryanca, arapça, türkçe ve sâmi diller (semitizm) üzerine dersler vermiştir. Halle Üniversitesinin rektörlüğünde de bulunmuştur. 1921 yılında Berlin Üniversitesi kendisini yeniden dâvet etmiş ve bu çağrıyı, başşehirin sahip olduğu büyük ilmi imkanları gözönünde bulundurarak kabul etmekle birlikte, aynı zamanda kendisi de büyük bir orientalist olan Millî Eğitim Bakanı Backer ile anlaşamıyarak 1932 yılında Breslau'ya dönmüş ve burada rektörlük makamına getirilmiştir. Fakat o yıllar, Yâhudi aleyhtârı Nazi hareketinin faal ve eylemci bir devrine rastlamaktaydı. Brockelmann Üniversitedeki Yahudi ırktan gelen profesörlerin korunup himâye edilmesine gösterdiği gayret sebebiyle Alman basınının şiddetli muhâlefetine uğramış ve bir kaç ay sonra Hitler iktidara geldiğinde sonuç olarak rektörlükten istifa etmek mecburiyetinde kalmıştır. 1935'deki bu istifasına rağmen aynı Üniversiteye emeritüs profesör olarak tayin edilmiştir. Alman Asya Cemiyeti (Deutsche Gessellschaft) nin meşhur büyük kütüphanesinin orada bulunuşu sebebiyle 1937'de Halle'ye gitmiş ve burada 1897'de yayınladığı *Geschich-*

Divân
Lügât
Türk

te des Arabischen Litteratur (GAL) adlı eserinin *Supplement'ini* iki büyük cilt halinde 1937-38'de neşretmiştir. Bu iki neşir arasında geçen zaman zarfında Müslümanlar ve Araplar dahi ilmi gelişmeler içerisine girmişlerdi; bu durumda Brockelmann, kısaca GAL olarak gösterilen eserin üçüncü cildini neşrederek modern Arap edebiyatını 1882'de Mısır'ın İngilizler tarafından işgalinden sonraki safhasını burada konu olarak işlemiştir. Brockelmann GAL'ın arapçaya tercüme edilmeye başlandığını görmek sevincini de yaşamış bir kimsedir. Ben (M. Hamidullah) bu eserin *Supplement'ini* asıl ciltlere karıştırmak suretiyle Haydarabad Osmaniye Üniversitesi adına urducaya tercüme etmiş bulunuyordum ki, Hindistan, 1948 yılında Haydarabad devletini işgal edip kendi ülkesine katması üzerine bunun neşri işi durmuş ve sahipsiz kalmıştır. Haydarabat'taki Dar'üt-Tercüme müessesesinin âbide özelliğine sahip diğer eserleri ile birlikte bu urduca tercüme metninin de kasden çıkarılan bir yangında yok olup olmadığı konusunda şu ana kadar bir bilgi edinebilmiş değilim.

Edebiyatlarından ayrı Brockelmann, İslam milletlerinin tarihleri ile de meşgul olmuştur. 1910 yılından itibaren bu konuda da eserler vermiş ve bunları *İslam Devletleri ve Milletleri Tarihi* adıyla 1939'da yeniden neşretmiştir. Bu yayın pek tutulmuş ve türkçe, ingilizce, fransızca, arapça ve lehçe olmak üzere tercümeleri yayınlanmıştır. 1949'da Londra'da yayınlanan ingilizce tercümesi, yazarının müsâdesi alınmaksızın bazı değişikliklere tabi tutulmuştur.

İçine girdiği emeklilik devresinde de boş durmamış, Halle'deki «Asya Alman Cemiyeti»nin kütüphanecisi olarak çalışmayı tercih ederek 1947'de buraya «şeref profesörü» ve «türkoloji profesörü» olarak tayin edilmiştir. Burada «yeni türk dili» ile ilgilenmiş, ayrıca süryanca, akatça, habeşce, kıptice öğretiminde bulunmuştur. 1953'de ikinci defa olmak üzere «emeritüs profesörlük» unvanı kendisine tevcih edilmiştir.

Yaşlılık çağına girdiğinde, 86 yaşında iken, genç sekreteri ile evlenmiştir. Müteakiben İbranca'nın gramerine dair bir eser kaleme almıştır ki bu kitap ölümüne pek yakın tamamlanmış olduğundan, vefatından sonra yayınlanabilmiştir.

1952 yılında Halle Üniversitesi onun için bir jübile tertiplemiş ve bu toplantıda kendisine, İbranca dili ve grameri üzerine gerçekleştirdiği çalışmalar dolayısıyla teoloji dalında fahri doktora pâyesi (doctorat honoris causa) verilmiştir.

Talebelerinden Profesör Otto Spies, daha 1938 senesinde onun 70 yaşına girmesi dolayısıyla bir toplantı tertiplemiş ve bu vesileyle Broc-

kelmann'ın eserlerinin konularına göre değil de yayın sırasına göre tanzım edilmiş bir bibliyografyasını yayınlamıştır; burada Dr. Spies 555 kitap ve makaleyi zikretmektedir ki bu toplantıdan sonra Brockelmann daha 18 yıl yaşamış ve bu zaman zarfında listede yer almayan diğer eserlerini de yayın alanına sürmüştür. 1956'daki ölümünden sonra Budapeşte Macar Akademisi pek müfid bir nekroloji yazısı yayınlamış ve profesör Fück, ayrıca ZDMG'de çıkan daha tafsilatlı bir makale kaleme almıştır. Şahsen hiç tanışmadığım bu ilim adamı için bu vefayât yazısını, ZDMG'nin yüzüncü yıl indeksi ile Index Islamicus'dan ayrı, müelliflerine teşekkür borçlu olduğum bu üç yayını esas almak suretiyle hazırlamış bulunuyorum.

Muhammed HAMİDULLAH

Divan
1956